

CENTAR ZA LJUDSKA PRAVA
UNIVERZITETA U SARAJEVU I
KARL-FRANZENS UNIVERZITET U GRAZU

Wolfgang Benedek
Otto König
Christian Promitzer
Ermin Sarajlija

LJUDSKA PRAVA U BOSNI I HERCEGOVINI: ZNANOST I PRAKSA Simpozij u Grazu 1997.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

UDK 341.231.14:341.382 (497.6) (062) (083)

**SIMPOZIJ Ljudska prava u Bosni i Hercegovini :
znanost i praksa (1997 ; Graz)**

Ljudska prava u Bosni i Hercegovini: znanost i
praksa / [urednici] Wolfgang Benedek ... [et al.].

- 2. izd. - U Sarajevu : centar za ljudska prava
Univerziteta [etc.] , 1999.- 301 str. ; 20 cm.-
(Biblioteka Centra za ljudska prava Univerziteta
U Sarajevu)

Bibliografske i druge bilješke uz tekst

ISBN 9958-9541-0-9

1. Gl. strv. nasl. 2. Benedek, Wolfgang

COBISS-ID 6426374

BRANKO TOŠOVIĆ

Lingvistika rata – rat lingvista

Odnos rat ↔ jezik ima tri osnovna aspekta: jezik u vrijeme rata, ratna jezička situacija i jezička istraživanja u vrijeme rata. Veza između jezika i rata nije direktan odnos. On se prelama kroz nekoliko prizama: politiku, naciju/etnos, religiju, ideologiju, vrijeme, prostor, prošlost i sl. Interakcija rat ↔ jezik ima svoju konstantu i svoju varijablu. Konstanta je jezik, varijabla je rat. Jezik smatramo konstantom jer je to ono što je neprekidno prisutno u jednom društvu. Rat je varijabla zato što određeni socium samo u pojedinim fazama dopiyeva u ratnu situaciju. Međutim, iako je jezik sociološka konstanta, on nije i ratna dominantna: jezik se nalazi u podređenom odnosu (on se koristi u svrhe rata) i kao podređen fenomen biva podvrgnut izmjenama. Ako pođemo od poznate definicije da je rat nastavak politike drugim sredstvima (Klauzevic) i da je jezik sredstvo sporazumijevanja, shvatićemo da će u toj korelaciji rat uvući u svoje okrilje jezik kao jedan od oblika nastavka politike drugim sredstvima. Drugim riječima, jezik će biti iskorišten za ciljeve rata. A to neposredno znači da će od karaktera, tipa rata zavisiti i karakter jezika. Dakle, na ovoj relaciji imaćemo dvije paradigme koje će se prožimati: paradigmu rata i paradigmu jezika. U prvoj se izdvajaju različiti tipovi rata: 1. po uzroku i cilju – preventivni, odbrambeni, osvajački, oslobodilački, revanšistički, (anti)kolonijalni, imperijalistički, pljačkaški rat, – rat za nezavisnost, 2. po razmjerama – svjetski, ograničeni, lokalni, regionalni; veliki, mali, totalni, 3. po karakteru – građanski, vjerski, nacionalni, narodni, otadžbinski, 4. po načinu vođenja – partizanski, gerilski, munjeviti, pozicioni, pozadinski, 5. po mjestu – rat na moru, kopnu, u vazduhu, 6. po sredstvu – atomski, bakteriološki, hemijski, 7. po načinu – agresivni,

hladni, psihološki, 8. po vremenu – dugogodišnji, trogodišnji., 9. po ocjeni – (ne)pravedni, (ne)potrebni, bratoubilački, brutalni, okrutni, surovi, bespoštedni, 10. po posljedicama – rušilački, razorni, 11. po rezultatu: pobjedonosni. Nasuprot ovoj paradigmi nalazi se složena i kompleksna tipologija jezika koja se u ratu uglavnom fokusira na standardni jezik, supstandardni jezik, – državni jezik, službeni (zvanični jezik) i nacionalni jezik. U toj paradigmi aktueliziraju se oni tipovi jezika koji su neposredno povezani sa ratom. To su ratni jezik (ili jezik rata, jezik koji je u službi rata, koji služi za potrebe realizacije politike rata putem sile)¹, ratnički jezik (jezik ratnika, ljudi koji učestvuju u ratu), ratoborni jezik (militantni jezik kojim se izražava agresivnost, želja da se problemi riješe ratnim putem), ratnohuškaški jezik (jezik kojim se potpaljuje ratna atmosfera). U ratu do izražaja dolazi vojni jezik (jezik koji se koristi u vojnim strukturama², vojnički jezik (jezik ljudi koji se služe vojni rok), jezik vojnih komandi. Ovdje takođe spada propagandni jezik. Dakle, da bismo odgovorili na pitanje u kakvoj se korelaciji nalazi rat i jezik, morali bismo, prije svega sučeljeti ove dvije paradigme – ratnu (A) i jezičku (B) – i „provući“ svaki element paradigme A kroz sistem paradigme B, i obrnuto. Pri tome, u jezičkoj paradigmi treba aktuelizirati pojedine konstituante jezika koje proističu iz tipa konkretnog rata.³ Svaki elemenat obiju paradigmi ima svoje nosioce, koje se mogu svesti na dvije grupe: socium i individuum. Generatori odnosa mogu biti različiti faktori: politika, ideologija, religija, nacija, etnos, ekonomija, istorija, psihologija, kultura.

Konstrukcija jezika rata u BiH ima sljedeće aspekte:

- a) jezici BiH (bosanski, hrvatski, srpski) kao sredstvo, instrument rata,

¹ Njegova suprotnost je jezik mira.

² U ratu na području bivše Jugoslavije formirala su se dva nova vojna jezika – hrvatski i bošnjački (bosanski).

³ Npr. za rat na području bivše Jugoslavije relevantno je pismo (latinica, ćirilica), izgovor (ekavski, ijekavski) varijanta, naziv jezika.

- b) jezici BiH u međusobnim ratnim sukobima (bošnjačko-srpski, bošnjačko-hrvatski, srpsko-hrvatski rat),
- c) nacionalni ratni način izražavanja (jezik srpsko-hrvatskog rata, jezik srpsko-bošnjačkog rata, jezik bošnjačko-hrvatskog rata). Na ovom planu dominiraju pojave kao što su pejorativna nominacija protivnika (**ustaša, četnik, srbočetnik, balija, mudžahedin, islamski fundamentalist**), jezička diskvalifikacija protivnika (upotreba pridjeva tipa **fašistički**), renominacija (**takozvana** Jugoslavija, **takozvana** BiH, Foča --> **Srbije**), hiperbolizacija (**slavna, legendarna** ... brigada, divizija, **herojska** bitka, **legenda** = čovjek), bisemantizacija (jedna strana tvrdi da je N grad **oslobođen**, druga da je **zauzet**), antroponimska destrukcija tipa **Alija** (Izetbegović), **Alijina** vojska, **Slobo** (Slobodan Milošević), **Franjo** (Franjo Tuđman) i sl.

U vrijeme rata na području bivše Jugoslavije došlo je do definitivnog razdvajanja srpskog i hrvatskog jezika i do zvaničnog proglašenja trećeg jezika – bosanskog. Za ratnu jezičku situaciju karakteristično je nastojanje da se sva tri jezika što više udalje jedan od drugoga. Tako je umjesto jezičke koegzistencije i ravnopravnosti nastupio period izrazite jezičke isključivosti. U tom cilju primijenjeno je veoma obimno jezičko „etničko čišćenje“ koje se koncentrisalo na a) izbacivanje elemenata jezika drugog ili trećeg naroda (ili oba naroda), koje se može nazvati desrbizacijom, dekroatizacijom, deislamizacijom, b) unošenje „čistih“ etničkih elemenata (kroatizacija, srbizacija, islamizacija). Došli su do izražaja divergentni procesi, koji se se razvili u nekoliko pravaca: udaljavanje hrvatskog od srpskog, variranje bosanskog između hrvatskog i srpskog, blago udaljavanje bosanskog od hrvatskog (neprihvatanje hrvatskog novogovora) i maksimalno od srpskog, blago približavanje bosanskog jezika hrvatskom jeziku (upotreba leksema tipa **općina, saopćiti, nogomet, stranka, prijenos, Ujedinjeni narodi, inozemstvo, dopredsjednik, sigurnost** i sl.). Međutim može se govoriti i o konvergentnim procesima, ali isključivo na nacionalnojezičkoj

osnovi. Imamo u vidu približavanje jezika bosanskih Srba jeziku srbijanskih Srba, jezika bosanskih Hrvata jeziku Hrvata Republike Hrvatske.

U tim ratnim procesima postoje i pozitivni i negativni elementi. Široka istraživanja koja će se izvršiti na vremenskoj distanci daće odgovor na pitanje koliko je u ratu čega bilo dobrog i lošeg. Mi sada (bez obimne analize) možemo samo da konstatujemo određene pojave. Kao pozitivne karakteristike smatramo (ako se nije pretjeralo) osvježenje jezika, uvođenje novina, dešablonizaciju, insistiranje na originalnosti jezičkog izraza, dezideologizaciju, modernizaciju jezika, a takođe eufemizaciju (ublažavanje jezičkog izraza, koja je dolazila do izražaja što se rat približavao kraju) i sl. Kao pozitivno-negativne karakteristike ocjenjujemo uvođenje nacionalno-etničkih elemenata, unošenje vjerskih komponenti, jer su se ti potezi pokazali i kao dobri i kao loši iz prostog razloga što nije nađena mjera, što se previše insistiralo ne nekoj komponenti. Negativnih karakteristika ima prilično mnogo: haotičnost jezičke situacije, nestabilnost, nepredvidljivost, netolerantnost, primitivizam, agresivna purifikacija, totalitarizam, nekontrolisanost (nemogućnost držanja pod kontrolom jezičko izražavanje), ekstremizam, iracionalizam, paradoksalnost, nepromišljenost, isključivost, netrpeljivost, neravnopravnost, nestrpljivost, ishitrenost pri donošenju odluka, nekompetentnost, pretjerana okrenutost ka prošlosti (mitu), nepotrebno eksperimentisanje sa živim ljudima bez prethodne naučne elaboracije i procjene posljedica (npr. uvođenje preko noći ekavice kao obaveznog izražavanja u Bosni i Hercegovini). Detaljne analize, distancirane od vremena i učesnika zbivanja, pokazaće šta je bilo dobro, a šta loše i u kakvome je saodnosu bilo pozitivno i negativno u ratnoj jezičkoj situaciji.

Kad su u pitanju jezička istraživanja u vrijeme rata, ona su koncentrisana na nekoliko lingvističkih disciplina: ortografiju, govornu kulturu, leksikografiju i leksikologiju, onomastiku (toponimiku i, manje, antroponimiku), sociolingvistiku. U prvi plan su došla sljedeća pitanja: kodifikacija, norma, pravilnost, purizam (jezičko čistunstvo), jezička politika, naziv jezika. U

Bosni i Hercegovini će i dalje u centru pažnje biti sociolingvistička i ortografska pitanja. Prioritet će, međutim, morati dobiti gramatička istraživanja (na šta, na sreću, politika može najmanje da utiče, jer je gramatički sistem najnepriступalnije jezičko područje za ideologiju i politiku). Da bi jedan jezik mogao da normalno funkcioniše, odnosno da vrši društvenu funkciju, on mora imati kodifikovanu normu u obliku pravopisa, rječnika i gramatike. Bosanski jezik za sada ima samo prvo (pravopis). [to se tiče leksičke norme, na tome će se još dosta morati raditi. Najsloženije će svakako biti izrada gramatičke norme, ako se ima u vidu činjenica da izrada gramatike zahtijeva, prvo, vrhunske gramatičare, koji su i inače nedostajali predratnoj bosanskohercegovačkoj lingvistici. Osim toga, biće interesantno pratiti u kom pravcu će poći izrada gramatike bosanskog jezika, ako se ima u vidu činjenica da je između srpskog, hrvatskog i bosanskog manja razlika u gramatičkoj strukturi nego u leksičkoj. Može se pretpostaviti da će gramatička norma bosanskog jezika manje biti orijentisana na stvaranje ili „izmišljanje“ vlastitih specifičnosti, a više na izbor između gramatičkih specifičnosti srpskog i hrvatskog jezika, odnosno preuzimanja nečega što već postoji u gramatičkoj normi bivšeg srpskohrvatstog/ hrvatskosrpskog jezika, jednostavno zbog činjenice da šira eksperimenisanja u gramatičkom sistemu nisu moguća (za jedan novi jezik, odnosno njegovu normu ne mogu se otkriti neke nove gramatičke kategorije ili jedinice, može se dati prednosti jednom gramatičkom obliku ili konstrukciji u odnosu na drugi oblik/konstrukciju).

Najsloženije sociolingvističko pitanje svakako je koegzistencija srpskog, hrvatskog i bosanskog jezika u Bosni i Hercegovini. Sadašnja situacija se karakteriše realnim procesom divergencije i nametnutim procesom konvergencije. Nametanje konvergencije od strane međunarodne zajednice na jezičkom planu dalo je jedino opipljive rezultate u, koliko-toliko, ublažavanju jezičkog izražavanja u javnim sredstvima informisanja. Pitanje norme je najteži problem. Kriteriji pri normiranju jezika mogu biti isključivo lingvistički, isključivo

politički i lingvističko-politički. Isključivo lingvistički kriteriji mogu biti aktuelni jedino u stabilnim društvima, normalnim vremenima, za nefrustrirane nosioce jezika i primijenljivi od strane politički neizmanipulisanih jezičkih stručnjaka. Isključivo politički kriteriji mogu dominirati u situaciji suprotno navedenoj: u vrijeme ratnih kataklizmi, širih konflikata kada politika preuzme funkciju lingvistike, kada su ljudi ostrašćeni, a lingvistički stručnjaci nemoćni da se oslone na valjanje lingvističke argumente. Lingvističko-politički kriteriji su karakteristični za sve vidove jezičkih kodifikacija s tim što je skala njihove primjene veoma rastegljiva i što je usmjerena na favorizovanje jednog od dvaju elemenata – lingvističkog ili političkog. Na prostorima bivšeg srpskohrvatskog jezika situacija je takva da u normiranju prevagu imaju ne lingvistički orijentiri, nego nacionalno-politički (u nekim slučajevima nacionalno-vjerski) interesi. Dok je za zvanični predratni bosanskohercegovački jezički izraz bilo karakteristična maksimalna otvorenost prema svim načinima izražavanja sa područja bivšeg srpskohrvatskog /hrvatskosrpskog jezika, poprilična tolerancija, sada je polarna situacija: o jedinstvenoj jeziku Bosne i Hercegovine ne može se govoriti – postoji samo bosanski, hrvatski i srpski jezik, i to ne samo faktički nego i zvanično. Sada su ta tri jezika u takvim međusobnim odnosima da se ne mogu tretirati kao normalni.

Kad su u pitanju nazivi jezika Bosne i Hercegovine, možda je i bilo neke mogućnosti da se nađe neko zajedničko i opšteprihvatljivo rješenje. Šansu za to, davala je recimo, mogućnost variranja između bosanskog i bošnjačkog jezika. Da su se Bošnjaci opredijelili za naziv bošnjački jezik, onda bi se ostavila bar teoretska mogućnost da se u nekim vidovima komunikacije upotrijebi izraz bosanski jezik za jezik koji govore svi stanovnici Bosne i Hercegovine. Očigledno Bošnjaci su imali velikih razloga da od imena Bošnjak ne obrazuju naziv „bošnjački jezik“, a, koliko je poznato, ni Srbi ni Hrvati iz Bosne i Hercegovine nisu izražavali neko svoje protivljenje tome. Dobija se utisak da je tu postojao prećutni (ili tajni) tronacionalni jezički konsensus i da je kod Srba i Hrvata

preovladao otprilike ovaj stav: mi smo Srbi, odnosno Hrvati, a ne Bosanci (Bošnjaci), mi govorimo samo hrvatski, odnosno srpski te ćemo se dalje brinuti samo o hrvatskom, odnosno srpskom jeziku i zato nas ne interesuje šta će uraditi Bošnjaci (Muslimani) i kako će nazvati svoj jezik. Dakle, sva tri naroda, odnosno zvanični predstavnici triju naroda nisu bili za to da se pojam „bosanski“ veže za cijelo područje Bosne i Hercegovine već za jednu naciju. Istina, bosanske vlasti govore o otvorenosti bosanskog jezika za sve narode Bosne i Hercegovine, međutim kodifikacija tog jezika ima maksimalno izražen jednonacionalni karakter. Stoga možemo kazati da na nacionalnojezičkoj ravni i dalje u Bosni i Hercegovini ostaje asimetrija, samo nešto drugačija u odnosu na predratno stanje. Naime, prije rata na području bivše Jugoslavije, tri nacije su koristile dvonacionalni naziv jezika (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) ili, rjeđe, jednonacionalni (srpski, hrvatski). Srbi i Hrvati u veoma dugom periodu imaju u nazivu jezika ime nacije, dok Muslimani nikad nisu svoj jezik nazivali prema svojoj naciji, dakle muslimanskim. I sada nakon silnih potresa, izraženog nacionalnog preporoda i ozvaničavanja novog imena nacije (Bošnjaci), taj najbrojniji narod Bosne i Hercegovine odustaje od nacionalnog imena jezika (bošnjački jezik) i opredjeljuje se za teritorijalno, odnosno državno poluokrnjeno (jer nema Hercegovine) ime (bosanski jezik). Pozivanje na postojanje bosanskog jezika u vrijeme Austro-Ugarske čini se da nije argument za donošenje političke odluke o imenu jezika, već za dokazivanje postojanja jezika koji se tek sada kodifikuje. Postavlja se pitanje šta bi bilo da su se Bošnjaci opredijelili za bošnjački jezik, a da su Srbi i Hrvati, bez odustajanja od hrvatskog ili srpskog jezika, prihvatili da se ponekad koriste izrazom bosanski jezik, pa bar u veoma rijetkim prilikama, recimo za naučne svrhe, za svakodnevne situacije (u Bosni i Hercegovini ima veoma mnogo mješovitih brakova pa se dešava da je muž Hrvat, žena Bošnjakinja, a kum Srbin i obrnuto i da svi govore jednim jezikom) u kojima bi zajednički, nacionalno neobojen naziv bio neka neophodnost. Dakle, u Bosni i Hercegovini je propuštena šansa da se na jezičkom planu nađe rješenje koje bi afirmisalo nacionalne interese sva

tri naroda (u formi postojanja bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika) i istovremeno otvorio prostor ako ne za ovo vrijeme, a bar za neko naredno, pa čak i daleko, za zajedničko imenovanje jezika kojim govore. Ovako sada se definitivno i za dugo vrijeme u svijesti ljudi ukorjenjuje asocijacija – srpski jezik – Srbin, hrvatski jezik – Hrvat, bosanski jezik – Bošnjak, odnosno Musliman.

Pošto su od srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika odustala sva tri naroda nenormalno je i apsurdno da se i dalje na njemu instistira. Međutim, u opisivanju strukture srpskog i hrvatskog jezika toliko ima zajedničkog da se odrednica „srpskohrvatski“, „srpsko-hrvatski“ ili „srpsko/hrvatski“ (odnosno obrnutim redom) u naučnim analizama i dalje nameće. Srpskohrvatski/hrvatskosrpski kao zvanični naziv jezika Srba i Hrvata je mrtav, ali da li je srpskohrvatski /hrvatskosrpski kao naučni termin zauvijek izgubljen za oznaku onoga što je karakteristično ako ne za sva tri jezika, a ono bar za dva – za srpski i hrvatski, – pokazaće vrijeme.

Ostaje potreba da se, prije svega, u naučne svrhe, pronađe izraz koji bi obuhvatao sve ono što je zajedničko za bosanski (bošnjački), hrvatski i srpski jezik bez negiranja bilo kog od njih ili favorizovanja ili zalaganje za stvaranje nekog unificiranog naziva. Ta potreba posebno je izražena u kontrastivnim istraživanjima. Druga potreba dolazi iz inostranstva, naročito u situacijama kada se u istoj auditoriji nađu studenti-predstavnici sva tri naroda, kakav je slučaj u Institutu za slavistiku u Gracu. Treća je vezana za mješovite brakove i druge mješovite sredine. Stoga se za takve slučajeve može naći izraz koji ne bi označavao neki nadjezik (jezik koji bi bio nadbosanski, nadhrvatski i nadsrpski), već bi bio na nivou termina za tipološku vrstu jezika koji ima mnogo zajedničkih crta poput izraza balkanski jezici, istočnoslovenski jezici i sl. (bosanski, hrvatski i srpski ne možemo nazvati južnoslovenskim jezicima jer u tu grupu još spadaju slovenački, makedonski i bugarski, a oni su nešto drugo u poređenju sa kompaktnom pojavom koju čine bosanski, hrvatski i srpski). Možda ova ideja nije još sazrela za ovo

vrijeme (a možda ni za bliže), ali se ipak može dati prijedlog – da se, kad potrebe zahtijevaju, bosanski, hrvatski i srpski uslovno nazivaju boskroatoserbalom ili skraćeno BSK. Ali, naziv jezika je manje lingvističko, a više političko pitanje. Kako se ono ponekad tretira, čini se čak da to uopšte nije naučni problem. Međutim, ono što je doista lingvističko, jeste problem funkcionisanja tih jezika na veoma ograničenom prostoru i u veoma plahovitom vremenu. Za Bosnu i Hercegovinu nastupa lingvistički veoma složen period u kome će se morati naći rješenja upravo za ono što se sada ozvaničuje na više nivoa: republičkom nivou, nivou etnosa i regija (kantona, odnosno županija). Jer najlakše je nešto proglasiti, mnogo je teže to i realizovati.